

VEKSELBRUK

EIDS GYMNAS
2-ÅRS
NORDFJORDEID

i ytre Nordfjord.

Register:

	Sidetall
Grunngjeving for emnevalet:	2
Kjelder - - - - - :	3
Opplegg av stoffet - - - :	3
Sjölve oppgåva - - - - :	5
Konklusjon - - - - - :	20.

Grunngjeving for emnevalet.

Det er lett å gje grunnen for at eg valde eit lokalhistorisk emne. For det fyrste har eg alltid vore interessert i korleis folket levde på denne tida. Når eg nemner ordet tid, vil eg med det same gjere klart kva tidsrom stoffet er hentet frå. Alt er frå ca. år 1900 og fram til 1. verdskrigen. Under og etter krigen kom det inn mange nye moment, slik at måten folket levde på endra seg vesentleg.

Men tilbake til grunngrunngjevinga. Som sagt har eg vore interessert i dette samspillet mellom fiske og jordbruk. Frå eg var liten, brukar eg bestemor mi fortalde mykje frå denne tida, og hoan hende var det dette som skapte interessa.

Ein annan grunn til at eg valde dette emnet, er at eg er vaksen opp på ein gård der fiske og jordbruk gjekk hand i hand på denne tida. Forfedrane mine livnærte seg òg på denne måten, så eg kjenner meg på ein måte knytt til emnet.

Bygda Selje, der eg kjem frå, er frå gammalt av bygt opp på vekselbruk, sjølv om industrien no har teke over. Men enda i 1973, finst det folk som lever av vekselbruk, om enn i andre former enn for 70 år sidan. Dette var tredje grunnen for emnevalet.

Kjelder:

Eq har ikkje brukt skriftlege kjelder til dette arbeidet. Det aller meste kjem frå munnlege kjelder, og nokre er småting som eq har høyrte fortalt opp gjennom åra.

Det er foreldra mine som har fortalt det meste av stoffet. Bileta er teke i 1972 og er frå garden Burstad, der far min er fødd. Husa på desse bileta, er ikkje endra noko vidare sidan for år 1900, og bileta kan difor seiarst å vere autentiske. (To av bileta er av eldre dato.)

Opplegg av stoffet:

Eq har tenkt å disponere stoffet på ein spesiell måte. Dei aller fleste veit kva vekselbruk er, og eq har funne ut at å fortelje korleis vekselbruket var direkte, berre vil bli ei opprømsing som ikkje vil gje nemnande att for lesaren. Difor vil eq leggje opp stoffet som ei fortelling, der eq byrjar høring juletid og fylgjer folket på ein gjennomsnittsgard gjennom eit heilt år. Eq vil ikkje ta med spesielle hendingar, berre det som eit heilt normalt år bænd på i denne tida.

På denne måten vil eq prøve å få fram sampelet mellom fiske og jordbruk og vise kor nøye tilpassa desse næringsvegane var.

Dette er altså hovudfremmålet med oppgåva.

Men eg vil også prøve å få fram eit par andre moment, som eg tykkjer høves saman med vekselbruket. Det eine er å vise at det var ein stor grad av det vi kallar sjølvbergingssamfunn rundt om på gardane i denne tida, og det andre er den nyttige arbeidsdeling det var mellom menn og kvinner.

Ein del reidskapar vil òg bli nemnde, og eg vil prøve å forklare korleis ein del av dei såg ut, og korleis dei vart brukte.

Til slutt er det ein ting som må undersøkast. Vekselbruket var utbreidd langs heile kysten. Eg har ikkje like uholo samanheng med andre landsdelar. På grunn av at alt stoffet er bygt på det som foreldra mine har fortalt, vil det heile få eit svært lokalt preg, uholo som uannet på oppgåva òg tydu på. Likevel vonar eg at forteljinga skal gje eit lite bilete av livet langs Vestlandskysten i desse åra.

Vekselbruk i Ytre Nordfjord.

Rett etter nyår kom storsilda inn til kysten. Den kom ikkje heilt inn i fjordane, men kom likevel så langt inn til kysten at fiskarane lett kunne bruke vanlige feuringar under fisket. Mannfolka på gardane saula seg i grupper, og snart var fisket i full gang. På denne tida var det svært få motordrivne båtar, så musteparten brukte seksringar, altså båtar med tre årpar. Nokre gannlag brukte òg noringar, som var noko større og meir robuste båtar. Reidskapen som bli nytta, var dvergarn, og havane sette garna om kvelden. Så lit dei drive til om morgonen. Då vart garna dragne og silda ført i land.

No tok ny arbeidskraft over. Silda skulle saltast eller leppast, og dette var ofte kvinnene sitt arbeid. (deppa sild visst som er skoren opp langs ryggen og vidd slik at fiskesida kjem ut. Den silda var hengd opp til "tunesild".) Silda var ein viktig del av næringsgrunnlaget ut over vass, og det var dessutan pengar å tenne dersom ein fekk sett noko. Dette var ikkje lett for dei som dreiv slik i det små. Akkurat i denne tida tok dei meir lettbygde stadane til å skaffe seg

store motorbåtar, som kunne ta større fangstar. Det vart difor ofte slik at silda gjekk til mat rundt om på gartane, både den salte og den som var berøgt opp til tørking.

I fyrstninga av februar kom så det viktigaste fisket, TORSKEFISKET.

*(Frå 1900 til 1905-06 var dette fisket heller skvart, og det verka difor sterkt inn på levemåten til folk i Lfve Nordfjord då fisket slo til for fullt i 1905-06. Store mengder torsk strøynde inn til kysten, særlig i området nord for Stadt, men også sør for Stadt kom torsken. Mange reiste nordover for å tenne mest råd, men storparten av folket i Selje heldt seg heime og dreiv fisket på eiga hand.)

No var det viktig at det var så mange som råd på kvart lag, for di fleire garn som kunne setjast i sjøen, di større von var det for mykje fisk.

Seksaringane drog ut i fjorden seint om kvelden i fyrstninga av veka og sette garnra. Disse vart sette i seler, altså fleire garn etter kvarandre. Neste morgon var det grytidleg på føtene, og medan det ennå var mørkt, drog båtane ut. Garnra måtte dragast i 5-6 tida om morgonen, for at det skulle bli tid til å tilberke fisken om dagen. Etter draginga vart garnra sette ut att med ein gang, slik at dei stod eit døgn i sjøen mellom

hvar snuring. Det var ofte problem med denne garnsetjinga. Ikkje alle var heldige med fisket, for fjorden var vid, og det var aldri godt å seie kvar forsken stod til du ymse tidar. Difor kunne eit garnlag som fekk fisk, bli reint innretulla av andre som sette altfor nær, slik at garna rota seg saman. Ofte tok det ein heil dag å løyse ein slik garnfloke.

Når fisken kom i land, var det å starte sløginga (reinsinga) av fisken. Alt på forsken, så var som immatun, vart nytta. Det var mykje arbeid, og det var difor vanleg at både kvinner og barn tok del. Det var ein lang prosess forsken måtte gjennom. Etter sløginga var ryggen teken or, og hovudet kappd av. Lever, rogn, rygger og hovud vart teken ut vare på. Levera vart brukt til bran. Alt i århundruskiftet kom fyrste handdampriet til bygda, og ei stund var det gode pengar å tenne på denne handdampinga. Rogna vart brukt til mat for både menneske og dyr. Rygger og hovud vart knytt saman til buntar og hang på vassveggen, til quansoppkjøparane kom ut på fersomnoaren. Desse oppkjøparane for rundt med jekter og samla opp quannen.

Etter at forsken var feakt, vart han lagt laqvio med salt mellom kvart lag.

Slik låg fisken til fisket var slutt ut på våren. Då skulle garna stellast, og så tok det vidare arbeidet med fisken til. Torsken vart no teken ut av saltpresset og vart vaska til han var nokolunde kvit. Det var ofte kvinnene som gjorde dette arbeidet, og dei brukte ein tjukk ullvott til å vaska med. Eit kvart som fisken vart ferdig, vart han lagt i runde lad med sporen mot midten. Disse lada såg ut som hattar, og vart gjerne plasserte i nærleiken av vausta. På toppen av kvart lad vart det lagt eit eller anna tungt, slik at fisken skulle ligge under press. Dette gjeldt gjerne for seg i månadskeftet mai-april, og fisken låg no slik til veret vart så bra at den kunne leggast ut til tørk.

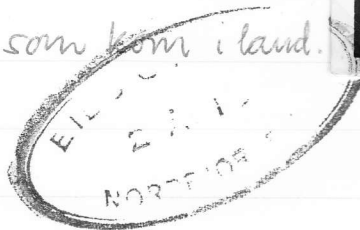

Dette bildet er teke på hamna i Selje ei tid etter 1. verdskrigen, då torskefisket var på sitt beste. Dei to mennene er begge frå Selje, og dei står attmed ein seksring, som vart brukt til dette fisket.

(Bildet er frå ca. 1930)

Dette er òg eit bilde
frå Selje. Det er teke
same dagen som det
første, men 4 andre
kardar^{er} med på dette.
Vi ser at det var bra
forskar som kom i land.

Eit fotografi av den
gamle sekoeringen på
Berstad, inne i Møldifjord
i Selje. Denne båten er
ca 200 år gammel, og
endå er den ikkje
øydelaagd. Den har ikkje
vare på vatnet på
mange 10-år, og er
difor ikkje i brukbar
stand.

Gjennom desse tre vintermånadene
var mennene lite heime. Det var difor kvinnene
som hadde hovudansvar for stellit av garden
og dyra. Når arbeidet med forsker var ferdig,

var det gardsdrifta som venta. Våronna skulle gjerast, og nytte brensel skulle hentast. Dei gardane som eigde skog, tok brenselet der ifrå, men i Selje var det torvet som var viktigaste brenselet.

Torvet vart henta frå fjellet. Det var ein eigen sjamn med torvskjeringa, sjølv om det ofte var eit opselig slit. Torvet vart skore i myrane, og det vart delt i stykke som var 20 cm lange og 10 cm breie. Desse bitane vart sette saman tre og tre, slik at dei stødde kvar-
andre. Sidan vart torvet lødt saman i torv-
husa, for sidan å bli frakta til gards på løype-
stengjen. På gardane gjeldk dei ofte menn av
huse for å vere med på dette arbeidet. Det
var ein reaksjon på ein lang og tung vinter,
når dei kom opp i den friske fjellufta.

En skisse av eit av torvhusa som
var i bruk for 1. verdskrigen.

Våronna tok bil for fullt i slutten av april. Gjødseleu skulle ut. For gardar som hadde best gjekk dette greitt, men i Selje var det få som hadde best, derfor vart gjødseleu trilla ut på trillebår. På brattlunde gardar hende det at gjødseleu vart boreu ut i kiper (Ei kipe er ei korg, flutta av vidjas). Åkrane skulle òg spadast om, dersom ein ikkje kunne bruke plog til arbeidet.

Såinga gjekk for seg i fyrste dagane av mai. Kornslaga var havre og bygg. Eit gammal skikk skulle potetene vere i jorda til 17. mai, og det vart ofte ein konkurranse mellom gardane om kven som kunne få potetene fyrst i jorda.

Medan dette arbeidet stod på, og vidare utover forsommaren, vart fiskeri forka på beiga. Han vart laga utover om morgonen og plukka saman om kvelden. Det var viktig at ikkje fiskeri fekk for mykje og for sterk sol. Då kunne han lett bli brun, og vakkfisk vart mindre godt betalt.

På vårparten kunne det slå bil med seifiske i "Skåkja" (Dette er attmed Stadt - på sørsida av Stadthavøya.) Dette var gjerne i høgste våronna, og det var somtid vanskeleg å slippe frå arbeidet. Sien vart fiska med handsnøre, og igrunnen var dette seifisket nokko for seg sjølv. Det vart brukt ein augel,

som det var kulla rundt noko forka
froskeskinns. Dette vart kalla „bøite“. Ein
kong ikkje skifte agn, så det var temmeleg
lettvindt.

Eit anna fiske gjekk òg for seg på
frosommaren. Det var småfisket ette feitsild.
(Denne silda vart kalla „kristian sild“ på
bygdemålet.) Silda vart teken med landnot,
landnota vart rodd ut med ein vanleg
faring i ein boge frå land og inn til land
att. Så vart nota dragen inn til land
frå begge sider. Denne silda var ypperleg
saltesild, og saman med småfisker som vart
fiska til dagen, vart ho stort sett hovud-
næringa ut over heile sommaren.

Fram mot jomok vart det ei travel tid.
Potetene skulle forast, og dei som hadde
grønaker, måtte stelle med dei. Det var i
det heile svart få som hadde grønaker. Det
einaste som var ålment akseptert, var loto.

Så kom fuda til Bergen med klipp-
fisker. Dette var storhandlet for året. Folk
reiste som oftast sjølv med fisker. Til foringa
vart det brukt jekter eller om det faust,
motorbåtar. Det var ofte slik at gardane slo
seg saman om å lage ei jekt, og ofte vart
det naudsynleg med fleire verds „te bynj“,
som dei sa. Frå Bergen fekk dei med seg
alt det kong av fennar varer. Det kunne

vere ymse ting dei hadde bruk for på garden, reidskapar m.m. Dessutan var det mykje matvarer, fint mjøl, sukker. o. l. Slike varer kunne dei òg få med handelsmannen i Selje, men det vart liksom betre når det kom frå Bergen. Det var i grunn ingen i Selje som leid arbeid på denne tida. Stort sett hadde alle det dei trøng, og det var ikkje sjeldan at det vanka litt luksus når bergensfararane kom att.

Frå nyår til jonsok var alt konsentrert omkring fisket, men etter kuren til Bergen var det garden og drifta av den som kom i fyrste rekkje. Rundt jonsok vart som regel alle dyra sleppte på fjellet, både sauer, kyr og gøiter. No vart det ei travel tid for kvinnene. For dei som ikkje hadde overnattingsstad på fjellet, var det ein tur morgon og ein kveld for å mjølke kyrne. Mjølka vart boren i kyllkje frå fjellet og ned. (Eit kyllkje er eit ca. 5 liter spann av tre, som vart boren på ryggen.) Så og seiå all mjølka gjekk med til husbruk, men smør vart det selt ein del av.

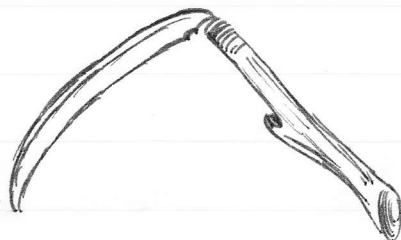
Slåttorna kom i gang i byrjinga av juli. Alt vart slept med lå. Ein slåmaskin var sjeldsynt og dessutan var gaidane så ulende at det var mest nytte laust å bruke slåmaskin. I denne tida var kostens så enkel som råd, for det muste sild, fisk og flatbrød.

Etter slåttonna kom det ei tid som var mindre travel, men også no var det mange gjeremål. Dyra på fjellet skulle stellast og ha ettusgn. Dessutan kunne lida nyttast til å hente torvet ned frå fjellet på løypeskerrgen. Dette var eit vanskeleg arbeid. Det store fallet frå fjellet gjorde at torvmeisane fekk stor fart, og torvet kunne lett bli smuldra sund når det foh bakken. Difor vart det bygt opp ein slags barrikade av einar, og dette tok godt av for støtet.

I denne tida var det mange som reiv lyng og mosse. Dette skulle brukast til undulag "bol" for dyra. I nokre høve vart lyngon òg nytta til for åt dyra, men dette var berre dersom gærden kom i forknipe.

Slutten av august kom og dermed høslatten. Håa vart stabla på hjellen. Høyet vart stappa så godt samnan i løa som råd, fordi mesteparten av arbeidet med kornet skulle utførast i løa. September var ein viktig månad. Potetene skulle takast opp og kornet skjerast. Potetene var eit heilt avgjerande næringsstillegg, og av kornet fekk ein sjøløst brod. Halmen var mykje brukt til dyra.

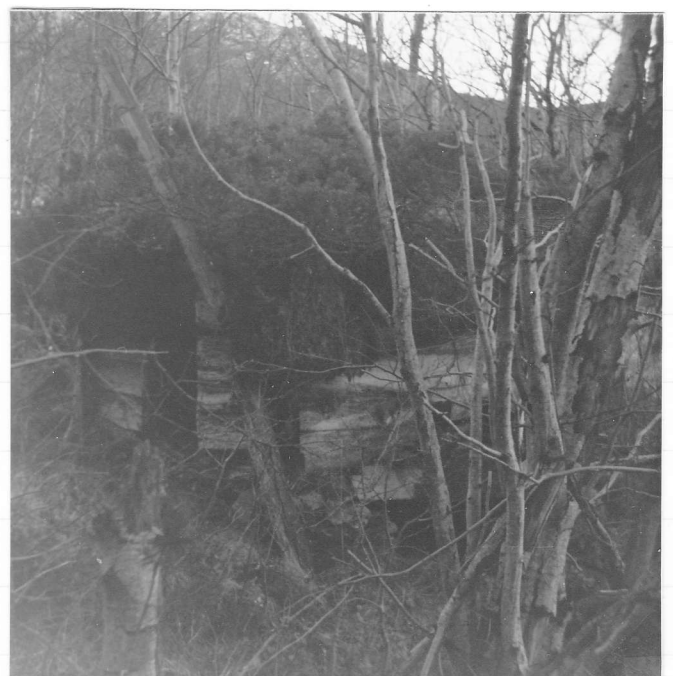
Ein sigd -
brukt til kornskjering

Allt kornet vart skore med sigd. (Dette er ein kort løy, med kort skaft.) Kornet vart så tørka på kornhusjar, som var bygd opp av staurar, tre i høgda. I godt vær kunne kornet bli tørt på ei veke, men som regel gjekk det 14 dagar før ein kunne ta det inn i løene. Når allt kornet var i hus, tok huskinga til. Då gjekk gjerne mange gardar saman, slik at arbeidet kunne gå fortare. Under huskinga var det gjestebod på garden, og alt det beste av mat og drikke vart sett på bordet.

Når halmen var skillt frå kornet, vart det tørka i tørkegrutene ^{GYLTI} på gata. Det vart då fyrst på grua i eldfødet ², med krusk-lure ved, som gjerne var ^{BRØD} brukt på oppgjell-sidene året for. Det var viktig at veden var heilt tørr. Etter dette vart kornet "dryfta", og så var det klart til maling.

Dette er det gamle kværnhuset på Berstad. Som vi ser, er taket brotwa med. Åra har gjort sitt, men i dette kværnhuset har kværnsteinen surra mange gonger rundt gjennom tida, og mykje korn er malkt.

Det var særlig ved elva på Berstad at malinga var senka. Mykje vater måtte det vere for å få god fart på steinene, og difor passa ein på når nedbøren var størst. Vatnet vart òg demt opp for å få elva så stor som råd. Eitlu malinga vart mjølet fylt i eiketynnes som var vaska med "einlog" ("Einlog" er kallet einer, og det gjev ein svært god smak.)

LIDSGY NIS
2-A 17

Også eit bilde av kvernhuset på Berstad, men no på nersida. Vi skimtar så vidt kvernkallen under huset. Denne var det som dreiv kvernsteinen, når vatnet spruta mot skovlane. Huset u som vi ser bygd av kraftig tømmer.

Når alt dette var gjort var hausten komen for alvor med regn og skygger. Sauene var komne att frå fjellet. Kyra var tekne med lenge før, og det var flest opp med gjere mål innrandsørs på gardur. Det var ikkje suakk om noko fiske, anna til husbruk. Veret gjorde dette råd.

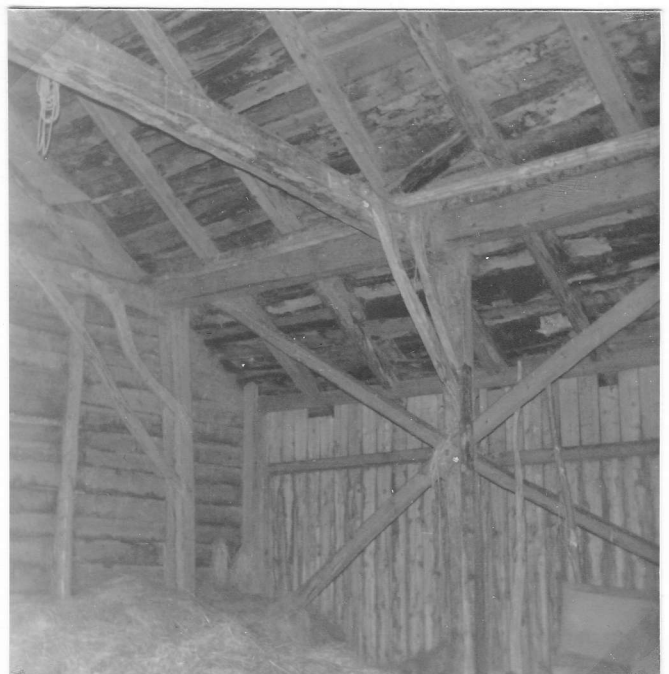
Alle disse bilde
er frå garden Berstad.
Det østte syner
stabburet, slik det er
i dag. Dette står
på 8 støtter og er
innvendig delt i
2 rom. Altså et
ganske vanlig
stabbur.

Bildet i midten
er løa, fotografert
frå sjøen.

Denne løa står
i dag omtrent som
ho var for 70 år
sidan. Det er illeje
gjort uolo nemnande
endringar med heune.

Einast er det lagt
på nytt tak.

Det nedste bildet
er fotografert inne
i løa. Vi ser
korlis. reisverket er
sett opp. I dette
reisverket er det
illeje ein einark
spikar. Det er sett
saman med
firaglar. Alle
stokkane er
hogde til.

No gjekk det slag i slag med saueklipping, stell av ulla og vasking. Kvinnene tok til med „å kare“ ulla. Sodar var tråden spunnen, og den som skulle brukast til strikking, var farga slik dei ville ha fargen. Farginga gjekk for seg i store gryter. Kvinnene spann og vov og vevt som var brukte til veving av klede og ullteppe. Det var kjøpt tøy berre til finare bruk, sengekledde o.l. Mange var det òg som vov finare vevar. Dette var brukte til å ha på sengene, eller dei var hengde opp på veggane til pynt.

Kvinnene mätte òg bake det brødet ein skulle ha til jul. Det var baka flatbrød, lefser og andre gode ting. Det var sjeldan spart på maten vår det galdt maten i jula.

November var slaktemånaden. Som oftast var det slakta eit par sauer, som skulle gje spekemål utover neste vår og sommar. Det var laga pølser i mellomvis, same slag som det vi idag kallar mørpølse. Kvar gard hadde som regel ein gris, som òg var slakta i utvinda jul. Denne grisen gav mykje god pølsemat.

Det var kjøpt lite ferdige sko på denne tid. Sko som bli brukte til høgtid og fest var nok kjøpte ferdige, men kvardags-skoa var jamnast heimelaga. Overlart på desse skoa var av halvskinn, og dette var

Kilvuka på gaudane.

På dette bildet ser vi frå v. eit kruspetre, ein rokk, ei kinn, ei mjøke-bytte og eit smørfat.

Alt dette er gamle ting som var i bruk rundt år 1900. Dei to teppa har bestemor mi vevd.

Tvåden og alt til teppa er heimlaga. Vevstolen

som teppa er vevd på er framleis brukande.

Fram mot jul hadde barna mykje reidskap som skulle stellast. Båtane skulle setjast i stand og ganna bötast, slik at alt var klart til fisket over nyttår. Det var eit tidkrevjande arbeid og før jul hadde mennene nok å kemma fiagran i. Forutan det arbeidet som er nemnt, hadde og kvinnene den valdlige juleskia som var obligatorisk.

Gjennom heile året dreiv kvinnene og lagde smør, og dette arbeidet gav litt ekstra-
tektor. Før separasjonen kom måtte melka stå til fløyten var skilt ut. Så måtte fløyten stå til den var sūr og deretter tok kinnunga til. Smøret måtte sidan saltast før det kunne bli sult. (Med dette let vi året slutte.)

Konklusjon.

Frå vi starta har vi us kome eit heilt år lengre fram, og det er på tide å dra ein konklusjon av dette året. Det var endå mange ting som kunne minnast for å framhve vekslebruket, men eg trur at det som er beke med kan gje eit rett bilde av kor viktig det var. Slo det ein fisk, fisket eller jordbruket, kunne det bli katastrofalt for den familien det galdt. I desse åra dette gjed, var fisket rundt Stadt særlig godt, så folk sto seg jamt bra i Selje. Eg har prøvd å dra fram kva slag mat dei brukte. Av matslaga ser vi at det for det meste var god og næringsrik kost dei hadde:

Ein annan ting som denne gjennomgangen av året syner, er at kvar gard var så og seie sjölobuqa når det galdt vanlige klede, mat og sko. Finare mat og klede vart likevel kjøpt, og det var fisket som gav inntekt til dette.

Eg er ikkje sikker på om denne oppgåva viser det gode samarbeidet mellom mann og kvinne, men eit lite bilde skulle det gje.

Gjennom arbeidet med denne oppgåva har eg lvd meg inn i denne tida, og eg

har ofte berøst at slik måtte det vere
fint å leve. Dette er mykje på grunn
av at alt er framstilt så romantisk.
Kvaddagen i ein kystbygd som Selje var
på langt nær romantisk i denne tida før
1. verdskrigen. Heile livet var eit slit
med dårlige reidningar og tungdrivne
gørdar. Ofte sto øy veigudane i mot.
Men ein ting er sikkert. Ukselbruket har
hatt nok å seie for den velstand vi har
i dag, ikkje berre langs kysten, men over
heile landet.

